

Griaustinio dievas ir su juo susijęs mitas

Nijolė LAURINKIENĖ

Griausmavaldžio ir šio dievo kovos su jo priešininku mitas laikomas indoeuropiečių mitologijos branduoliu. Šis mitas turi nemaža versijų, kadangi nuo seno jis buvo plėtojamas, įvairiai jį modifikuojant, praplečiant siužetus atšakomis, detalėmis. Be to, jo turinys atskleidžiamas panaudojant įvairias kodines sistemas.

Griaustinio dievo mitas žinomas ne tik baltams, bet ir kitoms indoeuropiečių kilmės kalbomis kalbančioms tautoms. Baltai ir slavai yra išlaikę ne tik panašaus turinio mito siužetus, bet ir panašiai skambantį pagrindinio mito personažo vardą: lietuvių *Perkūnas*, latvių *Pērkons*, prūsų *Percunis*, rusų *Перун*, baltarusių *Пярун*, ukrainiečių *Перун*, lenkų *Piorun*, čekų *Perun*. Germanų mitologijoje griaustinio dievo mitas taip pat buvo vienas svarbiausių. Tačiau čia Griausmavaldis pavadintas visiškai kitokiu nei baltų ir slavų vardu. Šiaurės germanų jis įvardytas *Thor*, pietų germanų *Donar*. Panašumų su baltų griaustinio dievo mitu pastebima ir senovės indų tradicijoje. Rigvedoje (datuojamoje II tūkstantm. vidurio – I tūkstantm. vidurio pr. Kr. laikotarpiu) Perkūno atitikmeniu laikomas Indra, kovotojas su demonais. Tačiau vedose nelabai išryškinta šio dievo atmosferinė funkcija, jo kaip audros dievo prigimtis. Apie Indros ryšį su žaibavimu tik užsimenama (RV X 99,2). Senovės indų lietaus ir audros debesio dievybė buvo *Parjanya*, tačiau vedų kūrimo laikotarpiu ji jau buvo nepopuliari (jai

skirta tik 3 himnai, o Indrai – 250). Lietuvių Perkūnas yra gerai išlaikęs savo gamtiškąją prigimtį – ryšį su gamtos reiškiniais – griaudėjimu, žaibavimu, o kartu ir kovos su opoziciniu veikėju funkciją.

Griaustinio dievo priešininkui taip pat randama paralelių tarptautiniame kontekste. Lietuvių Griausmavaldžio priešininkas yra Velnias, latvių – *Velns*, rusų – *Veles / Volos*. Velnias yra antropomorfinė ar zoomorfinė būtybė, susijusi su požeminiu pasauliu ir mirusiaisiais, taip pat – su gyvuliais. Gyvulių ir turto dievu laikomas slavų *Velesas*. Senovės indų *Vritrá* – gyvatės pavidalo mitinis personažas, sulaukęs upių tėkmę. Kitas Indros priešas – demonas *Valá*, uoloje paslėpęs karves. Su jais kovoja Indra, išlaisvindamas upių tėkmę ir galvijus. Germanų *Toro* priešininkė yra milžiniška *Midgardo* gyvatė, apjuosianti žemę. Toras kaunasi ne tik su ja, bet ir su *Utgarde*, žemės pakraštyje, kur telkėsi demonai, gyvenančiais milžiniais. Tad paminėtose tradicijose yra išlaikyta pagrindiniu laikomo indoeuropiečių mito schema ir to mito personažų pobūdis: griaustinio dievas, atstovaujantis su dangumi susijusiam atmosferiniam pradui, kovoja su chtoniškąjį pradą įkūnijančiu dievu ar mitine būtybe. Jų kovos pasekmė ar veiksmo fonas gali būti audra, perkūnija, lietus.

Vardo Perkūnas etimologija

Žodis *Perkūnas*, kaip ir juo įvardijamas personažas, yra indoeuropiečių kilmės. Šis žodis lietuvių kalboje vartojamas ne tik dievybei pavadinti, tai yra kaip tikrinis

žodis, bet ir kaip bendrinis, kuris paprastai reiškia perkūniją, griaustinį.

Vardo *Perkūnas* etimologija siejama su senu lietuvių kalbos žodžiu *perti* – „mušti“, kildintinu iš indoeuropiečių **per-*, **per-g-* „mušti“. Sakoma: *Perkūnas pèrè* (LKŽ 9, p. 833). Pėrimas ar, kitaip sakant, mušimas, trenkimas yra pagrindinė Perkūno funkcija. Žodis *perti* etimologiniu požiūriu siejasi su žodžiu *spirti*. Žodžiu *spirti* taip pat nusakomi Perkūno veiksmai: „Kad tave perkūnas nuspirtų“ (LTR 739/25/). „Perkūnas nuspyrė arklį“ (LKŽ 9, p. 833). Latvių kalboje ir tautosakoje *spert* yra būdingiausias žodis, kuriuo nusakoma Pėrkono akcija, susijusi su trenkimu, mušimu: „Tris gadini Pėrkons rūca, Nosper zalu ozoliņu“ (Tris metelius Perkūnas dundėjo, Nudaužė žalią ažuolėlį; LTdz 7866). Taip „Perkons spėra, zibens meta, Akmeņam dūmi kūpa“ (Perkūnas trenkia, žaibus svaido, nuo akmens dūmai rūksta; LTdz 7857). Tad žodžiais *perti* ir *spirti* gana dažnai nusakomi Perkūno veiksmai. Žodis *perti*, be mušimo reikšmės, turi dar ir tokias: plakti, vanoti, šauti, mesti, blokšti, trenkti. Perkūnas, trenkdamas į kokį nors objektą, jį tarsi plaka, tranko. Su šovimu, bloškimu siejasi Perkūno svaidymas kirvukų, kulkų. Be to, griausmas skleidžia stiprų garsą – trinksėjimą. Vadinasi, kone visos žodžio *perti* reikšmės asocijuojasi su Perkūno funkcijomis, jo atliekamais veiksmais. Todėl pagrįstai galima sieti *Perkūno* vardo kilmę su žodžiu *perti*.

Kiti Perkūno vardai ir apibūdinimai

Kaip žinoma, kai kuriuos mitinius personažus vengta minėti, drausta ištarti jų vardus. Toksai tabu, matyt, susiformuodavo žmogaus sąmonėje dėl religinės baimės, kurią keldavo šventybės auros gaubiami reiškiniai, jų nesuvokiama didybė ir mistinė galia. Kad neušitrauktum tų galių nemalonės, manyta, geriau jų neminėti, o jei jau kalbėti apie jas, tai slapta arba jų neįvardijant. Dėl to kai kurie dievai, mitinės būtybės, be tikrųjų vardų, turėję perifrastinius, tai yra tikrųjų jų vardų pakaitalus.

Perkūno vardo atžvilgiu taip pat galiojo tabu, žmonės sakydavo: „Negalima vadinti griaustin[io] stačiai *Perkūnu*, nes jis gali supykti“ (LTR 832/9/). Ištarti įprastinį Perkūno vardą neretai drausta vaikams. Jo vietoje liepta vartoti žodį *griaustinis*. Kalbama, kad žodį *Perkūnas* gali

Nijolė yra vilnietė. Vaikystė prabėgo Vilniaus pakraštyje, gražiamo gamtos kampelyje – Jeruzalėje. Tiesa, jos šaknys „dzūkiskos“. Mama kilusi iš Valkininkų krašto, o tėtis Izidorius Šimelionis, aktyvus kultūros veikėjas, iš Pelesos (dab. Baltarusijos teritorija), senųjų etninių lietuvių žemių. Šeima intensyviai bendravo ir su Vilniaus inteligentija, ir su Pelesos krašto žmonėmis, kurių kalba ir pasaulėjauta buvo išlaikiusi daug archajiškų bruožų. Jų lūpose vis dar skambėdavo ne „Mėnulis“, o „Dzievaicis“, buvo gyvas posakis „Mocina Žamyna“. Šios dvi viena greta kitos egzistuojančios kultūros Nijolės, dar visai vaiko, paauglės... galvoje rodė savo skirtumus, bet abi buvo priimtos kaip prigimtinės ir darė didžiulę įtaką, o archajiškoji vėliau, bestudijuojant ir betyrinėjant baltų mitologiją, buvo išsamiai apmąstoma ir aprašoma.

Taigi jau supratote – Nijolė Šimelionytė-Laurinkienė tapo mitologe, darbus dirbanti taip ramiai ir nuosekliai, kad, atrodytų, išvengia nereikalingo išorinio šurmulio, vis dėlto – galva kartais būna „be galo įtempta“, ypač dabar, berengiant spaudai naują monografiją apie lietuvių deivę Žemyną. O kai 1997 m. sausio 28 d. Nijolė rengėsi ginti habilituoto humanitarinių mokslų daktaro disertaciją apie vyriausiąjį senovės lietuvių dievą Perkūną, išorinio šurmulio neišvengė nė ji: ta diena buvusi be galo atšiauri, šalta, vėjuota, skersai išilgai pūstė pūga, ir staiga – per patį vidurdienį (atkreipkime dėmesį – tai pats pavojingiausias dienos metas, kai atsiveria dangus ir kelias anapusinėms jėgoms į Žemę) – pasigirdo perkūnija. Tai išgirdę gynimo komiteto nariai gal rimtai, o gal juokaudami sakė: Vadinasi, „dalykas rimtas“. Tikrai taip buvo!

sakyti tik suaugę žmonės ir tai su didele pagarba, kad jo neužrūstintų (BrČNR, p. 475).

Tikėjimuose Perkūnas neretai vadinamas tiesiog *Dievu*. Toks apibūdinimas – tai vienas įrodymų, kad šis mitinis personažas iš tiesų buvo laikomas Dievu. Iš konteksto daugeliu atveju būna aišku, kad kalbama apie Perkūną. Tasai Dievas vaizduojamas važinėjantis ratais po dangų, švytruojantis botagu arba „malantis pyragus“: „Kai griaudžia – Dievas pasikinkęs arklius po dangų važinėja, kai žaibuoja – Dievas arkliais botagu šeria“ (LTR 14/253/); „Griaudžiant vaikams sako, kad Dievas pyragus mala“ (LTR 757/148/). Važinėjimas ratais po dangų, malimas girnomis – būdingi Griaustinio Dievo veiksmai, kuriais neretai nusakoma audros, perkūnijos etiologija ir esmė.

Perkūnas gali būti vadinamas ne tik Dievu, bet ir deminutyvine šio žodžio forma – *Dievaičiu*. Maldelėse, keiksmuose kreipiamasi į Perkūną dievaitį arba tiesiog į Dievaitį turint omeny Perkūną:

Percune deuaite nemuski vnd mana<...>
(iš XVI a. užrašytos maldelės, BRMŠ 2, p.593).

*Perkūne dievaiti,
Nemuški žemaiti,
Tik muški gudą
Kaip šunį rudą.*
LTR 1263 (150)

*Kad tave deivaitis (švents deivaitis) užmuštų (numuštų)
arba užtrenktų (nutrenktų).*
SLT, p. 395

Mato Pretorijaus, Johanno Arnoldo Brando XVII a. istoriniuose veikaluose aiškinama, kad Perkūno epitetas Dievaitis reiškia jį esant Dievo sūnų arba jaunąjį dievą (*ein Sohn Gottes, der junge Gott*) (Mannhardt 1936, p. 536; SLT, p. 526). Tai iš tiesų galima Dievaičio reikšmė, iš kurios galima spręsti, kad Perkūnas buvo aukštesnio statuso dievo sūnus ir buvęs žemesnio už jį rango. Tačiau kartais Perkūnas vaizduojamas kaip dievas, kuris atliko tėvo vaidmenį. Jis gali būti ir pavadinamas *Tėčiu, Tėvuliu*:

Juo Tėtis padangėmis dardės, juo mus' jevelei užderės.
KlvK, p. 111
Vėšas tėvulis graudža.
BsFM, p. 178

Padangėmis dardantis Tėtis, darantis įtaką javų derlingumui, ar vėšas (nuo latvių vecs „senas“), senas griaudžiantis Tėvulis – tai ne kas kita kaip Perkūnas. Taigi Perkūnas gali būti laikomas ir Dievu tėvu, ir Dievo sūnumi. Dievo tėvo kvalifikacija paprastai taikoma aukščiausiam Dievui, jam galėjo būti priskirta ir atmosferos reiškinių valdymo funkcija. Vis dėlto kadaise Vyriausias Dievas, tai yra Dievas tėvas, spindinčio dangaus Dievas, ir griaustinio dievas tikriausiai buvo vienas mitinis veikėjas. Tik laikui bėgant jo funkcijos susiskaidė ir susiformavo du skirtingi dievai. Perkūno kaip Dievo tėvo ir Dievo sūnaus vaidmenys turbūt atspindi šio mitinio personažo raidos etapus.

Nemaža dalis Perkūno vardo pakaitalų yra garsažodinės kilmės. Tai – *Braškutis, Brazdeikis, Burzgulis, Gramalis, Grumužis, Pakabildis, Poškulis, Tarškulis, Trinkutis*. Šie vardai asocijuojasi su perkūnijos sukeliama garsais – braškėjimu, brazdėjimu, grumėjimu, poškėjimu, tarškėjimu, trinksėjimu. Ypač pamėgtas perfrastinis Perkūno vardas – *Dundulis*. Jis padarytas iš žodžio *dundėti*, kuriuo gali būti nusakomas perkūnijos sukeliamas triukšmas.

Dun dun – perkūnija dundena (LKŽ 9, p. 834).

Perkūno vardas *Dundulis* randamas sakmėse, mįslėse, keiksmuose:

Simaną dundulis nudundino (LTR 2378/132/).
Dundulis dund, kamanas blizg (Perkūnas)
(LTR 2198/95/).

Dundutis dundena po variniu tiltu (Perkūnas)
(LTR 2094/67/).

O kad tave dundulis užmuštų! (LTR 3200/203/).

Garsažodinės kilmės Perkūno vardai, imituojantys griaustinio keliamą dundėjimą, grumėjimą, trinksėjimą, atrodo išties motyvuoti, vaizdingai perteikiantys galingo gamtos garso įspūdį.

Vėlesniais laikais Griaustinio dievas neretai įgydavo krikščioniškos kilmės vardus: šv. *Alijošius* (Elijas), šv. *Jurgis*, šv. *Mykolas*.

Tikėjimuose, sakmėse Alijošius paprastai minimas kartu su Enoku. Jie laikomi griaudėjimo, žaibavimo sukėlėjais, šių gamtos reiškinių valdytojais kaip kad ir Perkūnas. Alijošius taip pat vaizduojamas važinėjantis ratais po dangų, iš po ratų lekia ugnis arba ugnis – žaibas kyla pliaukšint botagu. Griaudžiant vaikams sako, kad *Alijošius ir Ainokas po dangų važinėja su geležiniais ratais* (LTR 757/148/). Arba ir šitaip sakyta: *Žaibas tai yra*

šv. Alijošiaus pliaukštelėjimas botagu (LTR 1580/816/).

Pretekstas tapatinti Perkūną su Eliju galėjo būti vaizdinis ir funkcinis šių personažų panašumas. Elijas Biblijoje, kaip ir Perkūnas folklore, vaizduojamas važiuojantis per dangų vežime, į kurį įkinkyti arkliai. Elijo arkliai yra ugniniai (4 Karalių knyga 2, 1, 11). Be to, Elijas, kaip ir Griausmavaldis, turi ryšį su lietumi. Dievui užleidus sausrą trečiaisiais tos negandos metais Elijas imasi priemonių, kaip ją sustabdyti. Ant Karmelio kalno jis aukoja veršį Dievui (pildamast ant jo vandenį) ir po to aukojimo sausra tuoj pat baigiasi – apsiniaukia dangus ir ima lyti smarkus lietus (3 Karalių knyga 17, 18, 19, 21; 4 Karalių knyga 1, 2). Tokie folklorinio Perkūno ir biblinio Elijo panašumai tapo pagrindu jų tapatinimui.

Kaip minėta, Perkūnas identifikuotas ir su šv. Jurgiu, Lietuvoje ypač populiariu šventuoju, paskelbtu krašto globėju (antruoju po šv. Kazimiero). Šv. Jurgį su Perkūnu sieja visų pirma jų kova su destruktivia chtoninės prigimties būtybe. Liaudies dailėje šv. Jurgis vaizduojamas raitas ant žirgo, ietimi smei-giantis slibiną. Šv. Jurgis, ypač mėgtas Lietuvos kaime, buvo siejamas, kaip ir Perkūnas, su vaisingumo skatinimu, žemės ūkio darbų pradžia pavasarį. Tikėta, kad pavasarį

Prūsų dievų trejybė: Patolas, Perkūnas, Patrimpas, pagal Kristoforo Hartknocho raižinį, 1684.

pirmą kartą sugriaudęs Perkūnas sujudindavęs, supurtydavęs žemę (LTR 761/5; 763/50/), o šv. Jurgis ją atrakindavęs raktais, sušildydavęs, išleisdavęs žolę, rasą (LTR 2920/58/). Taigi abu jie suteikdavę žemei gyvybės ir parengdavę ją įdirbimui, sėklos gavimui ir vaisiaus subrandinimui.

Šv. Mykolas, kaip ir šv. Jurgis, su Perkūnu galėjo būti siejamas dėl jų esminio bendro bruožo – kovos su kenkėju. Šv. Mykolas, krikščionybės rašytiniuose šaltiniuose laikomas arkangelu, angelų vadu, ikonografijoje parodomas kaip kovotojas su drakonu (velniu). Tai galėjo kelti asociacijas tarp jo ir Perkūno.

Minėtieji krikščionių religijos personažai buvo tapatinami su Griausmavaldžiu ir rytų slavų: pranašas Ilja, šv. Georgijus (šv. Jurijus), arkangelas Michailas vėlesniais laikais neretai tapdavo Perūno pakaitalais. Šių analogijų pasklidimas tokiame plačiame areale rodo, kad jos neatsitiktinės, kad tuos pakitimus lėmė tam tikra juos grindusi motyvacija. Be to, tai atspindi ir paties Griaustinio dievo ir su juo susijusio mito vėlesnę plėtotę.

[Publikaciją pratęsimė kitame numeryje.]